

## XƏTƏİ TƏBRİZİNİN “YUSİF VƏ ZÜLEYXA” MƏSNƏVİSİNİN FONETİK VƏ ORFOQRAFİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ

XV əsr Azərbaycan ədəbiyyatı və dilinin mənzərəsini, inkişaf istiqamətini araşdırmaq üçün bu dövrdə Xətai təxəllüslü şairin qələmə aldığı “Yusif və Züleyxa” məsnəvisi lüğət tərkibinin zənginliyi, qrammatik kateqoriyalarının genişliyi və fonetik xüsusiyyətləri ilə diqqəti cəlb edir. Mövzusu səmavi kitablardan alınmış, Asiya və Afrika xalqları folklorunda geniş yayılmış, Yaxın və Orta Şərq ədəbiyyatında bir çox müəlliflər tərəfindən qələmə alınmış “Yusif və Züleyxa” (2, 5) Azərbaycan ədəbiyyatında da işlək mövzulardan biri olmuşdur. Azərbaycan dilində “Yusif və Züleyxa” əsərini işləyən şairlər içərisində Xətai Təbrizinin qələmə aldığı məsnəvi həcmünün böyüklüyünə və bədii sənətkarlıq xüsusiyyətlərinə görə maraqlıdır.

“Xətai” təxəllüslü şairin bu əsəri haqqında bir sıra ədəbiyyatşünaslar- Ə.Xəyyampur, N.S.Dolu, A.S.Ləvənd, M.F.Köprülüzadə dəyərli fikirlər söyləmişlər. Azərbaycanda H.Araslı, Ə.Hüseynzadə, Ə.Məmmədov, T.Hacıyev, C.Nağıyeva və başqaları ədəbiyyat və dil tariximizin müxtəlif sahələrinə aid yazdıqları tədqiqatlarında bu və ya digər dərəcədə abidəyə müraciət etmişlər (5, 5). Xətai Təbrizinin “Yusif və Züleyxa” məsnəvisi ilə bağlı ilk məlumat Məhəmməd Tərbizinin “Dənəşməndani-Azərbaycan” əsərində rast gəlinir. Həmin kitabda qədim dövrlərdən başlayaraq Azərbaycanın minə yaxın görkəmli elm, ədəbiyyat və incəsənət xadiminin həyatı, yaradıcılığı haqqında yazılmış yığcam bilgidə dahi şair və dövlət xadimi kimi Şah İsmayıl Xətəinin ədəbi fəaliyyəti haqqında məlumat verildikdən sonra, “Xətai” təxəllüsü ilə yazan şairin də mövcud olduğunu xatırladılır. Hətta M.Tərbizət *“İbtida qıldum be name ol kərim, Ey ki, bismillahir-rəhmanir-rəhim”* beyti ilə başlanan bir əlyazmasının onun kitabxanasında saxlandığını da qeyd edir (9, 336).

Poema haqqında geniş məlumat T.Z.Əkbərovun “X.Təbrizinin “Yusif və Züleyxa” əsərinin tekstoloji tədqiqi” mövzusunda yazdığı dissertasiya işində rast gəlinir (8, 310). T.Əkbərov göstərir ki, Xətai Təbrizinin “Yusif və Züleyxa” poemasının dövrümüzdə qədər gəlib çatmış yeddi əlyazma nüsxəsi mövcuddur (5, 6-7). Bu nüsxələr üzərində, onların qarşılıqlı müqayisəsi baxımından aparılan işin nəticəsi olaraq 2004-cü ildə Xətai Təbrizinin “Yusif və Züleyxa” məsnəvisinin elmi-tənqidi mətni və transfoneliterasiyası kitabı çapdan çıxmışdır. T.Əkbərov həmin kitabda poemanın tam mətninin tərtibi üçün yeddi əlyazması nüsxəsini tədqiqatla cəlb etmişdir (5, 7-10). Azərbaycanın müxtəlif bölgələrindən tapılmış həmin əlyazmalardan üçü tam, dördü isə naqisdir. “Belə əlyazmalar bilavasitə Azərbaycanla bağlı olduğundan onlar dilimizin fonetik, leksik və qrammatik quruluşunu öyrənmək, lüğət fondu ilə tanış olmaq, bu gün üçün arxaiklaşmış sözləri müəyyənləşdirmək, xüsusilə Azərbaycan dilinin əsrlər boyu inkişaf tarixini izləmək üçün son dərəcə böyük əhəmiyyətə malikdir” (5, 6-7). T.Əkbərov M.Tərbizətin gəldiyi nəticə ilə razılaşaraq poemanın, güman ki, 1478-1490-cu illər arasında Təbrizdə qələmə alındığı, şairin isə XV əsrin ikinci yarısında yaşadığı qənaətinə gəlmişdir. Xətai Təbrizi öz əsərini dövrün hakimi Sultan Yəquba ithaf etmişdir. Sultan Yəqubun hakimiyyəti dövründə onun sarayında Baba Fəğani, Baba Nəsimi, Dərviş Dəhqi, Ənsari, Heyrani, Şahidi, Humayun, Qatili, Əhli və başqa sənətkarlar kimi Xətai Təbrizi də Şərqdə əsas mədəniyyət mərkəzi sayılan Təbrizdə yaşayıb yaratmışdır (5, 5). Məlum təzkirə və tarixi mənbələrdə X.Təbrizinin əsəri, həyatı, yaradıcılığı haqqında heç bir qeydə rast gəlinmədiyi üçün onun haqqında geniş bibliografik məlumat vermək imkan xaricindədir. Lakin məsnəvinin müxtəlif yerlərində iki dəfə Xətəinin adının yazıldığı müşahidə olunur: *“Ey Xətai, dünya mehmanxanədir, Neçələr anun əlindən yanədir”* (5a); *“Ey, Xətai, ömrə aldanna ki, var, Bir əsər yeldir, yelə yox etibar”* (12a).

XV əsr ədəbi-bədii dilimizdə başlıca olaraq iki üslub—klassik kitab üslubu, danışq-folklor üslubu fəaliyyət göstərirdi. XV əsr ədəbi-bədii dilimiz öz xarakteri, məziyyətlərinə görə, sadəliyi baxımından digər dövrlərdən seçilirdi. Bu bərdə H.Araslı belə yazmışdır: *“...XV əsr şairlərinin dilindəki sadəlik XVI əsr sənətkarlarından fərqlənir”* (1, 314). Bu da XV əsr ədəbi-bədii dilimizin ümumxalq danışq dilinə daha çox yaxın olması, onunla qaynaqlı-qarışması ilə bağlılığından irəli gəlirdi.

Tarixən Azərbaycan ədəbi-bədii dilinin inkişafında, qrammatik normaların dəqiqləşməsində və dildə yeni-yeni formaların meydana çıxmasında, eləcə də lüğət tərkibinin zənginləşməsində X.Təbrizinin “Yusif və Züleyxa” məsnəvisinin müstəsna rolu olmuşdur. Bu yazılı abidə vasitəsilə ümumxalq dilinin leksik vahidləri, fonetik xüsusiyyətləri, qrammatik əlamətləri ədəbi dilə nüfuz edərək vətəndaşlıq hüququ qazanmağa başlayır. Konkret dövrdə yazılı ədəbi dilin fonetik və morfoloji sistemi üzrə müxtəlif cəhətlərin izah olunması Azərbaycan dilinin imla məsələlərinin aydınlaşdırılmasına şərait yaradır.

Ərəb əlifbası konsonant olmaqla türk dilləri (xüsusilə Azərbaycan dili) üçün əlverişli olmamışdır. Bu əlifba türk dillərində danışq səslərinin keyfiyyət və kəmiyyətini dəqiq əks etdirməkdə acizdir, həm də “haraya daxil olmuşsa, orada bir xüsusiyyət kəsb etmişdir” (3, 8-9). Azərbaycanın orta əsrlərdə yaşamış xəttatları da ərəb dilinin və imlasının sirlərinə yiyələndikləri üçün tarixi orfoqrafiamızı nəstəliq xətti təmsalında ərəb qrafikasını dilimizin fonetik sisteminə uyğunlaşdırmışlar. Nəticədə xəttatlar imla sabitliyinə, ədəbi normativliyə əsasən riayət etmişlər. Bir sıra hallarda isə bəzi qrafemlərin fonetik funksionallığına yanlış münasibət bir çox söz və şəkilçilərin ənənəvi şəkildə səhv oxunub yazılmasına səbəb olmuşdur. Həm də orta əsrlər müəllifləri öz əsərləri üzərində daim işləmiş, düzəlişlər etmiş və təkmilləşmə işi aparmışlar.

Məqalə yazılarkən Xətai Təbrizinin “Yusif və Züleyxa” məsnəvisinin daha qədim, əhəmiyyətinə görə digərlərindən fərqlənən nüsxəsi tədqiqat obyektinə kimi götürülmüşdür. Əvvəldən və sondan naqis olan bu nüsxə 18 vərəqdən ibarətdir. Nəstəliq xətti ilə qələmə alınmış əlyazma nüsxəsinin mətni azərbaycanca, başlıqları isə farsca yazılmışdır (müqayisə etməli: *“Birun şodane Yusif be zindan”*, *“Amədən pesərə Yusif be pişə İbn-Yamin”*, *“Şəkayəti-Züleyxa əz gərdişi-dövrən”*, *“Qoftən şirəci əhvali-Yusif be Soltan”* və s.). Əlyazma əvvəldən və sondan naqis olduğundan onun köçürülmə tarixini və katibini müəyyən etmək mümkün olmamışdır. Lakin əlyazmanın paleoqrafik və orfoqrafik xüsusiyyətləri, tarixi dialektologiya baxımından vəziyyəti, mövzusu, süjeti, janrı araşdırılaraq belə bir nəticəyə gəlmək olur ki, məsnəvinin bu nüsxəsi XVII əsrdə qələmə alınmışdır. Əlimizdə olan nüsxə vasitəsilə XV əsr Azərbaycan ədəbi-bədii dilinin çox dəyərli nümunəsi kimi dövrün fonetik sistemi, əlyazmadakı səslərin tarixi inkişaf yolu, habelə fonetik hadisələr və orfoqrafik xüsusiyyətlərin izlənməsi və həlli ilə bağlı zəngin dil materialı əldə etmək olur. Çünki Xətai Təbrizinin XVII əsrdə aid ən qədim əlyazma nüsxəsi sayılan “Yusif və Züleyxa” məsnəvisi fonetik və orfoqrafik xüsusiyyətlər baxımından olduqca zəngin və rəngarəngdir.

A) Xətai Təbrizinin “Yusif və Züleyxa” məsnəvisinin səciyyəvi fonetik xüsusiyyətləri:

1. Bir hecalı kök və şəkilçi morfemlərin sonunda açığ sahitlərin qapalı sahitlərə keçməsi abidənin dilində çox yayılmış

hadisə kimi diqqəti cəlb edir:

- a>ı** : Kimsə səndən *duymiyə* heç hali-bar (11a); Ki zülf ilən xəzinə *artmiyə* mal(17b); *Artmiyəydi* dərdimiz bizim dəxi(10a);
- ə/l/e>i** : Dünyayə sən sidq ilə *bil* ( بیل ) bağlama (11b); Nə *diyub*, nə söyləmək olur, ey yar (10a); Əmin ol *çəkmiyəsən* təşvişi, Uymasa göz *görmiyə* könlin işi (116); Hər necə kim, mal gərək al, *yi*, otur (6b)
2. **o** səsinin **a** səsinə keçməsi də məsnəvinin dilində geniş yayılmışdır; Tənri *savaşa* ( سلواشا ) illa bizdən ol işi(11a); Mülk *anundur*, hökm *anun*, təqdir *anun* (11a); Ta mən əlimlən *cilavın* ( چيلاوين ) dutmiyəm(5b)
3. **ı>u**: *Yastuq* ( ياستوق )üstə təkyə qıldılar həman(1); Vay *yazuq* bizim bu miskin *başumuz*(1); Züleyxa kəfi atdı ol qəmçi *saruyə*(7a); Getdi ol mən belə *yalquz*(يالقوز)qalmışam(2a).
4. **ı>ü**: Şah odlara *büşdü* hörmət qılmədi(13b); Sevməsin zinhar mənə, ey şah, yigit, *Sevgü* ( سوگو )yavuzdur, var anun tərkin et(9b).
5. **p>b** və **b>p**: Göğ çəmənler cümləsi *tobraq*(توبراق)olə (14a); *Pəs* ( پس )səlam virdi, Yusif aydur, yigit (8b); *Pəs* bu sözdən biz gəl imdi qayıdəli(17b).
6. **q>x**: Yeddi *arux* ( اروخ )həm daxi andən, ey yar(12b); Sonra yeddi simüzün *aruxları*(12b)  
Sual və təyin əvəzliləri XV əsrdən başlayaraq *q* ilə deyil, *x* ilə işlənmişdir: Sən *xaçan* razı olun bu kor gözə(7b); Quruyub qalə *xamı* həmvar olə(14b); Dedi: siz *xandan*(خلندان)gəltürsüz, ey cavan(19a); *Xamusi* ( خاموسي ) anun dininə girdilər(10b).
7. **b>m**: Belə xüsusiyyət *bu* işarə əvəzliyi hallanarkən özünü göstərir: Yusif aydur: *munun* ( مونك ) özgə halı var(6a); Çün *muni* eşitdi dilxoş buldı ol(6a); Sən *muna* şükr eylə ki, nandur gidər(3a); *Mundə* ( موندە ) qalməz həqdən özgə kimsə kəs(11b).
8. **z>t**: Xətai Təbrizinin “Yusif və Züleyxa” məsnəvisinin dilində *qıtlıq, qəhətlik, quraqlıq* məzmunu bildirən *qızlıq* sözü işlənmişdir: *Qızlıq*(قيزليغ)olduğunun cəhanün ayıdəli(17b).  
Onu da qeyd etmək lazımdır ki, XV əsrə qədər qələmə alınmış “Yusif və Züleyxa” poemalarının hamısında bu lüğət vahidinə ( فيزليغ )şəklində rast gəlinir.
9. **b>v**: Verdilər həm qul, *qaravaş* ( قارباش )olduğın(18a).
10. **g>n**: Fəth olə soni, *ögi* gər bənd olə(10b); Nagəhi *ögundən* ( لوگندن ) uğradı bir ər(17a); Çıxubən gəldi *ögundə* durdılar(17b). **Sağır nun** hərfi: Dil arxası, sonor, burunda tələffüz edilən *ŋ* səsinə ifadə edən bu hərf Xətai Təbrizinin “Yusif və Züleyxa” əsərində söz başında işlənmişdir; *n* və *k* hərflərinin birləşməsindən düzələn bu diqraf ( نک ) (ancaq sözün ortasında və sonunda özünü göstərir. Əslində XVI əsrdən Azərbaycan yazılı abidələrinin dilində işlənməyə başlayan *n* və *k* diqrafı Xətai Təbrizinin dilində ancaq kök və şəkilçi morfemlərdə ( II şəxsin mənsubiyyət və şəxs, yiyəlik hal) işlənmərkən inpozitiv və postpozitiv mövqə tutmuşdur(3,20): Yeddi yıldən *son* qəhətlik yetdi,bil (18a); çünki *dan* ( دانك ) atdı yenə acam dedi(18a); Həm yenə biz qanlı *könləğın* ( كونكليگين ) həman(4a); Bir şikəstə *könlümi* sormaz, ey şah(4b); *Saldıŋ* ( سالدنگ ) əlindən *sapın* üstə rəvan(7a).  
Məsnəvinin bir neçə yerində *sağır nun* səsi ancaq *kaf* hərfi ilə ifadə olunmuşdur: Ol *duşında* ( دوشنده ) dünyadən nəql etdilər(18a); *Dinlənuŋ* ( دنگلنوگ ) kim tas nələr söylər dedi (16a).
11. Söz əvvəlində *y* samitinin işlənməsi: Yusif aldı *yiüzünə* bürqə o dəm(8b); Sonrə daxi yeddi *yl* ( ييل ) hökm eylədi(17b); Ey *yiüzi* ( يوزي ) nurlu *yigit* ( يگيت ), xoş gəlmişin(8b).
12. Söz əvvəlində *y* və *v* samitinin düşməsi: Aluban öz qoluna *urdu* ( اوردي ) rəvan(9a); İbn-Yamin qoluna *urdu* rəvan(8b); Hüsn *iyəsi* ( يه سي ) çarə yox böhtan çəkər(9b).
13. Söz əvvəlində sürtünən, cingiltili *ğ* samitinin işlənməsi məsnəvinin dili üçün xarakterik cəhətdir. Belə sözlərin əksəriyyəti Azərbaycan dilinə ərəb dilindən keçmişdir. Uzun müddət belə sözlərin dilimizdə öz imlasını saxlamasına baxmayaraq, canlı danışıq dilində birinci səs *q* kimi tələffüz olunmuşdur (H.M.,21): *Ğəm* yedükə ömrün olur kəm sənün (11b); *Ğəmlu* gündə yarınə yoldaş olə(2b); Pəs bu dövrəni *ğənimət* ( غنيمت ) bil bugün (11a); Çün məlul olma başında çəkə *ğəm* ( غم ) (11b).
14. Söz sonunda karlaşma hadisəsi (d<t) məsnəvinin dilində geniş yayılmışdır: Necə dəpmiş *qurt* ( قورت ) anun cisminə yol (10a); *Dört* ( دورت ) min aləm gəldi hiç kim bilmədi (13b); Bir acayib hallı düşdür, ey *yigit* (13b); Sonradən dedilər anı *qurt* yemiş (9b).
15. “Yusif və Züleyxa” məsnəvisinin dilində sözlərdən birinin digərinə təsir edən, təmsil uğrayan səslər də öz əksini tapmışdır. Danışıq dili xüsusiyyətlərini özündə qoruyan Xətai Təbrizinin bu əsərində bir neçə yerdə assimilyasiya hadisəsinə uğrayan sözlərə təsadüf olunur: Bənzəri saru *dorri* ( دونتي ) bir tiq görər (17a); Ol *zamannan* bəri kim, eşqin mənə, Etdi pəbənd olmadım bir ləhzə şad (6b); Yusif *böhtamı* ( بهتاممي ) etmişdin dedi (15a).
16. Ön cərgəli sait olan *e* saitinin uzanan variantına abidənin dilində rast gəlinir: Tərkibində *y* samiti olan sözlərdə *y* samitinin düşməsi nəticəsində *e* səsi uzanmışdır: *Der* ( دير ) anı bir çahə salmışlar bular(16a); Sonrə üç gündən Yusif həm gəldi *der*, Özi Züleyxa eşigindən girdi *der* (16b).
- B) Xətai Təbrizinin “Yusif və Züleyxa” məsnəvisinin orfoqrafik xüsusiyyətləri:**  
Xətai Təbrizinin “Yusif və Züleyxa” məsnəvisində morfoloji göstəricilərin, sözdəyişdirici şəkilçilərin elə növlərinə rast gəlinir ki, bunlar müasir dilimiz üçün xarakterik deyil, ancaq bir sıra şəkilçilər ayrı-ayrı şivələrdə qorunub saxlanmışdır. Elə qrammatik göstəricilərə də təsadüf olunur ki, bunların müəyyən hissəsi müasir ədəbi dilimizdən yalnız qrafik variantlarının çoxluğu ilə seçilir. Bu da onu göstərir ki, canlı xalq danışıq dili üslubunda qələmə alınmış əlyazmalarda ya orfoqrafik sabitsizlik mövcud olmuş, ya da dialekt xüsusiyyətləri ədəbi dildə yazılmış əsərlərə də təsir etmişdir. Abidənin dili ilə bağlı bəzi orfoqrafik xüsusiyyətləri nəzərdən keçirək:
1. Ön qədim hallardan biri kimi yiyəlik halı bir sıra özünəməxsus morfoloji əlamətlərə malik olmuşdur. Bunlardan biri də samit səslə qurtaran sözün sonuna samitlə başlanan şəkilçinin artırılmasıdır. Qədim özbək dilinin təsiri ilə yazan sənətkarların dilində belə xüsusiyyətin mövcudluğu heç də o demək deyildir ki, bu hadisə Azərbaycan dili üçün səciyyəvi olmuşdur. Tədqiq olunan məsnəvinin dilində də bu cəhətə bir neçə dəfə rast gəlinir: Ol atəğün *yırtduğumnu*

- anlagil (17a); *Könlümüzüni* dörd ilən zar eylədi (2a); Gül *yüzümüni* ( *یوزمنی* ) görməgə gün zar idi (4b); Nə əcəb düşdür görün bu *düşüni* ( *دوشنی* )dir (12b).
2. Felin məsdər şəkilçisi *-maq, -məq, -mək, -mağ* şəkilçiləri ilə ifadə olunmuşdur: Gül yüzümüni *görməgə* gün zar idi(4b); Ol ki,nadandır *deməkdən* nə bitər(4a); Çox yatub *uymaq*( *لویماغ* ) yavuz hudur oyan (11a).
  3. Felin əmr şəkli daha geniş, rəngarəng formada təmsil olunmuşdur: Bu sözü sən bilgilən ( *بیلگن* ) bir mən *bilim* (4a); Yusif aydur,işbu adları *degil*, Sən nədən etdin oları *söyləgil* ( *سیله کل* ) (4a); Dur ayağa hər sözüün var, *söyləgil* (5b); Sən bizi *qoygil* ( *قویگل* ) *ki*, mündə *gidəl* ( *کیده لی* ), ol düşi xəlvətdə təbir *idəli* (12b).
- Əmr şəklinin 3-cü şəxsində dodaq variantı üstünlük təşkil edir: Azdı, var söylə, Yusif *gəlsün* ( *کلسون* ) dedi (8b).
4. Xəbərlik şəkilçisi iki qrafik variantda *-dur/-dür*, həm də *-durur/-dürür* kimi işlənmişdir: Həm bu beş gün kim, sana *möhnətdürür* (12a); Bu *mənimdür* xandə *gidər xandədi* ( *خاندهدور* ) (9a); Didilər bu bir acayib *işdürür* ( *ایشدر* ), Bəlməziüz *zahirmidir*, ya *dışdurur* ( *نیشدر* ) (9a).
  5. Cəm şəkilçisi *-lar, -lər* “Yusif və Züleyxa” məsnəvisinin dilində ancaq bir variantda *-lər* kimi yazılmışdır: Ol *yarənlər* ( *یارانلر* ) çün bu sözi söylədi (9b); Ol *yigitlər* köşkə *çixsunlər* didi (9a); Yenə *qərdaşləri* ( *قرداشلری* ) çahə saldugın (9a); *Oğlanlər* aydur: on birtüz, bir evdədür (19a).
  6. Felin şühudi keçmiş zamanının şəkilçisi iki qrafik variantda *-dı, -du* kimi verilmişdir. Bunlardan birincisi üçüncü şəxsdə, ikincisi isə birinci və ikinci şəxs tək və cəmində işlənmişdir: Həm yenə çahdən çıxub *satduğın* ( *ساتدوğین* ) (9b); Mən gəlürkən azdum, ana *uğradum*, Böylə comərd cahanda *görmədiüm*, Yolu sordum, yolu salıq *verdi* ol (9a).
  7. Məsnəvidə bir sıra hallarda birinci şəxs tək *-mən* şəxs sonluğu ilə işlənmişdir: *Yandururmən* ( *یاندرورمن* ) yoxsə qəmçin tək səni (7a); Ey dəriğa *bilməmişmən* ( *بیلیمه میش من* ) tanrımı (8a).
  8. Xətai Təbrizinin “Yusif və Züleyxa” məsnəvisində indiki zamanın, feli bağlamanın ancaq dodaq variantlarına təsadüf olunur: İmdi aşiq *istəyür* məşuq danar (16b); Sonradan həm qul *diyüb* satmışlar bular (16a); *Ağlaşübən* əl-ayağə düşdilər (16a); Həmin *qalur* cəhandə yaxşı bir ad (18b); Bu mənəzildə *gəliüb* ( *گلوب* ) bulduğ muradı (18a); *Sürüyübən* ( *صوروویوبن* ) ilətdi, satdı ol dəm (5a).
  9. Məsnəvinin dilində əmr şəklinin I şəxsinin cəmi – *alı, -əli* forması ilə ifadə edilmişdir: Yusif aydur – Gəl imdi nikahı *iqd idəli* ( *ایقد ایده لی* ), Züleyxa aydır – Hala ivə *gidəli* ( *کیده لی* ) (8a); Sən bizi *qoygil* ki, munda *gidəli* ( *کیده لی* ), Ol düşi xəlvətdə *təbir idəli* ( *تیبیر ایده لی* ) (12b)
  10. İndiki zamanın şivələrdə işlənən *-əd* və *-adur* variantları “Yusif və Züleyxa” məsnəvisinin dilində də mövcuddur: *Diyəd:* ( *دید* ) namərd dünya bir gün var idi, Ol ulu dövlət mənimlən yar idi (4b); Yusif aydər: dünya işi böylədür, Kim *gələdiür* ( *گلیدیر* ), kim *gidədiür* ( *کیدیدیر* ), öylədür (2a); Necələr anun əlindən *yanədiür* ( *یانیدیر* ) (5a).
  11. Müasir Azərbaycan dilində xarakterik olan *-cağ, -cək* feli bağlama forması ilə eyni mənşəli qədim yazılı abidələrin dili üçün səciyyəvi sayılan *-ğac, -gəc* şəkilçisinə rast gəlinir: *Görgəcin* ( *گورگجین* )həm tanıdı oğlanləri (19a). Göründüyü kimi, X. Təbrizinin “Yusif və Züleyxa” məsnəvisində fonetik cəhətlərin araşdırılması bir tərəfdən Azərbaycan canlı xalq danışığı dilinin tarixi inkişaf dövrlərini aydınlaşdırmaq, digər tərəfdən isə Azərbaycan dilinin tarixi fonetikasi və tarixi dialektologiyasının öyrənilməsi baxımından olduqca zəruridir. Ümumiyyətlə isə, orta əsrlərə aid Azərbaycan əlyazmalarının fonetik və orfoqrafik xüsusiyyətlərinin tədqiqi yazılı ədəbi dil tarixinin hərtərəfli və dərinlən öyrənilməsi işində mühüm əhəmiyyət daşıyır (7,92).

## İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT ƏDƏBİYYAT

- 1.Araslı. H.Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. Bakı, 1960
- 2.Cami Əbdürəhman.“Yusif və Züleyxa” (farsçadan çevirəni M.Mübariz). Bakı, 1989
- 3.Əlizadə S. Orta əsrlər Azərbaycan yazı dili. Bakı,1985
- 4.Xətai Təbrizi.Yusif və Züleyxa. M.Füzuli adına AMEA-nın Əlyazmalar İnstitutu, sifirə No.: M-187(Mötərizədə həmin nüsxədən toplanan nümunələrin səhifələri göstərilmişdir)
- 5.Xətai Təbrizi. Yusif və Züleyxa (elmi-tənqidi mətni və transfoneliterasiyası T.Əkbərovundur). Bakı, 2004
- 6.Mirzəzadə H.Azərbaycan dilinin tarixi qrammatikası. Bakı, 1990
- 7.Nağısoy Möhsüm. XVI əsr Azərbaycan tərcümə abidəsi “Şühədanamə”Bakı, 2003
- 8.Sulı Fəğih. Yusif və Züleyxa (tərtib edənlər Sənan İbrahimov, Səbuhi İbrahimov). Bakı, 2008
- 9.Təbriz M. Daneşməndane-Azərbaycan (görməli elm və sənət adamları). Bakı,1987

**Açar sözlər:** X.Təbrizi, Yusif və Züleyxa, fonetik xüsusiyyətlər, Azərbaycan dilinin tarixi, dialektlər.

**Key words:** Khatai Tebrizi, Yusif and Zuleikha, phonetic peculiarities, history of the Azerbaijani language, dialects.

## SUMMARY

The article deals with the analysis of the phonetic peculiarities of the great poet of the XV century Khatai's poem “Yusif and Zuleikha”, the historical development of the sounds in this manuscript, the different phonetic phenomena and orthographical rules. The collected examples are compared with the modern Azerbaijani language and its dialects; are revealed the similarities and distinctions. It is emphasized that research of the phonetic peculiarities of Kh. Tebrizi's poem “Yusif and Zuleikha” plays an important role in study of the Azerbaijani people's spoken language and its historical phonetics.

RƏYÇİ: dos. E.Vəliyeva